Ədəbiyyat qəzeti

İnsan, dəniz və tale

"O başa düşürdü ki, nəhayətsiz ənginlik müqabilində qayıqda olan insan heç nədir. Lakin insan düşünür, özü də bununla *dəniz* və *səma* böyüklüyü kəsb edir, bununla da o, dünyaların dərinliyi və ucalığı fövqündə dayanır. Elə buna görə də insan nə qədər ki, sağdır, o, ruhən dəniz kimi qüdrətli, səma kimi nəhayətsizdir, zira onun düşüncəsinin hüdudu yoxdur. O öləndən sonra isə davamını kimsə bir başqası düşünəcək, ondan sonra daha bir başqası sonra da bir başqası və bu minvalla nəhayətsiz olaraq düşünəcəklər".

Çingiz Aytmatov

Mehman HƏSƏN

Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun əməkdaşı

İnsanın məğlubedilməzliyi, ruhun ölməzliyi və onun varisliyi dünya ədəbiyyatının içindən qırmızı xətlə keçir və zamandan, məkandan asılı olmadan sənət adamlarını düşündürür. XIX əsrin sonu, XX əsr boyu dünyada elmi-texniki inqilablar baş verir və bu hadisələr arzuolunmayan nəticələrə səbəb olur. Bir-birinin ardınca baş verən iki dünya müharibəsi ədəbiyyatı vahid ideyaya - insanın tədqiqinə yenidən və fərqli baxmağı tələb edirdi. Nəzəri konsepsiyaların bir-birini əvəz etməsi bu və ya digər səbəblə dünya müharibələri və onların doğurduğu paroksizmlə bağlı idi. Sənət insanı və insanlığı sarsıdan, onun ucalığı haqqında min illər boyu formalaşan konsepsiyanı dağıdan fəlakətlər qarşısında aciz idi. Əgər modernizm Birinci Dünya müharibəsi zəminində meydana çıxmışsa, postmodernizm İkinci Dünya müharibəsinin nəticəsi kimi yarandı. Doğrudan da, Lev Tolstoyun "Hərb və sülh" kimi monumental əsərindən sonra iki dünya müharibəsi baş vermişsə, deməli ki, sənət, geniş mənada mədəniyyət, ictimai-siyasi maraqların, imperialist iddiaların qarşısında məğlub olub. Erix Maria Remark "Qərb cəbhəsində təbəddülat yoxdur" romanında qəhrəmanı 19 yaşlı gənc Paul Boymer vasitəsilə dünya müharibəsindəki məlum reallığı xarakterizə edirdi. "...parçalanmış bədənin üzərində hələ də həyatın gündəlik cərəyanını əks etdirən insan çöhrəsinin bulunduğuna adam heç cür inana bilmir. Lakin bu hələ yalnız bir xəstəxana, yalnız bir müalicə məntəqəsidir; halbuki bunlardan yüz minlərcə Almaniyada, yüz minlərcə Fransada, yüz minlərcə də Rusiyada vardır. Bütün bunlar mümkün olduğu halda, insanların vaxtilə yazdıqları, elədikləri, düşündükləri şeylər nə qədər mənasız imiş? Əgər min illərin mədəniyyəti bu qədər qanın axmasına, yüz minlərlə belə həbsxanaların törəməsinə bais olan amili aradan qaldıra bilməmişsə, o zaman bütün bunlar yalnız yalan və laqqırtıdan başqa bir şey deyilmiş!"

Hər iki müharibədə milyonlarla insan ölürdü. Heç kim onların seçim haqqını müzakirə etmirdi. Ən ucuz xərclənən isə insan ömrü, onun arzu və istəkləri oldu. Dünya nəsrində "itirilmiş nəslin nümayəndələri" kimi tanınan Erix Maria Remark, Ernest Miller Hemenquey və başqalarının yaradıcılığında müharibə bütün mahiyyəti ilə təsvir olunurdu. Remarkın "Qərb cəbhəsində təbəddülat yoxdur", Hemenqueyin "Əlvida silah", "Olmalı, yaxud olmamalı" romanları, eləcə Çingiz Aytmatovun çox sonralar qələmə aldığı "Öldürmək, öldürməmək" əsəri təxminən eyni səpkidə qələmə alınan nəsr nümunələri idi.

Müharibədən illər keçdikdən sonra sənətdə insana daha fərqli rakursdan baxmağa, onu yenidən kəşf etməyə cəhdlər edilməyə başlandı. Bu kontekstdə dünya ədəbiyyatının iki nəhəng siması - qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatov və görkəmli amerikan nasiri Ernest Miller Hemenqueyin yaradıcılığında bir-birini izləyən və vahid ideyanı ifadə edən ortaq məqamlar var. Çingiz Aytmatovun "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" və Hemenqueyin "Qoca və dəniz" povestləri bu baxımdan maraq doğurur.

"Qoca və dəniz" Hemenqueyin nəsrinin zirvəsi hesab olunursa, "Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" Çingiz Aytmatov yaradıcılığının və onun insan konsepsiyasının təkrarsız bədii nümunəsidir. Hər iki əsərdə insanın yenilməzliyi, ucalığı müharibə situasiyasında deyil, fərqli zaman və məkanda təsvir edilir.

Hər iki povest dənizlə bağlıdır və həyatları balıqçılıqla keçən insan talelərindən bəhs olunur. Eyni zamanda, hər iki əsərin süjeti real müşahidələrə, yaşanmış hadisələrə və qəhrəmanlara əsaslanır.

"Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" povestinin süjeti Çingiz Aytmatovun dostu, yazıçı Vladimir Sanqinin mənsub olduğu dənizçi nivx xalqının həyatından götürülüb. Əsas məşğuliyyətləri balıq ovçuluğu olan nivxlərin sənətləri ilə bağlı müxtəlif əhvalatları var və Vladimir Sanqi onlardan birini; balıqçıların dəniz ovu zamanı azması və qu quşunun köməyi ilə qurunu tapması ilə bağlı hadisəni görüşdükləri zaman Aytmatova danışır. Əsərdəki Kiriskin prototipi Vladimir Sanqinin özüdür, Çingiz Aytmatov da əsərini yazıçı dostuna ithaf etmişdir. "Bu əsərdə baş vermiş real hadisədən bəhs etdim. Hekayənin qəhrəmanı kiçik Kirisk hələ də yaşamaqdadır və bir yazıçıdır. Adı Vladimirdir".

Çingiz Aytmatov müsahibələrinin birində Vladimir Sanqi ilə həmin görüşü və əsərin yaranması ilə bağlı tarixçədən bəhs etmişdir: "Mənə bir gün başına gələn hadisəni nəql etdi. Bu hadisəni mənə verməsini, icazə verərsə, yazmaq istədiyimi söylədim. Heç tərəddüd etmədi, -hətta bundan hekayə çıxar? -deyə sakitcə çiyinlərini çəkdi. Mən oturub yazdım. Nəşr olundu. Bir gün qarşılaşdıq, heyrətlənmişdi. "Necə yazdın? Mümkün iş deyil, kaş hekayəni sənə verməsəydim!" -dedi. Güldüm: "O hadisəni yaşayan sənsən, amma sən yaza bilməzdin"- dedim. Ancaq mən yaza bilərəm. Mən nə etdim? Vladimirin yaşadığı, hər kəsin başına gələ biləcəyi hadisəni götürdüm, öz fəlsəfəmin içinə oturtdum. Əhvalatdakı bəşəri, müştərək olan məqamı tutdum və əsəri yazdım. Hər usta yazıçı, dünyanın harasında yaşayır-yaşasın, bütün insanlar arasında müştərək olan nöqtəni tutar və o nöqtəni hədəf alaraq əsərlərini qələmə alar"

"Dəniz kənarıyla qaçan Alabaş" povesti 1977-ci ildə "Znamya" jurnalında çap olunur. Orqan, Əmrayıl, Mılqun və Kiriskin timsalında yazıçı insan həyatının mənası və onun gələcəyi uğrunda mübarizəsini təsvir edir. Çingiz Aytmatov əsərlərində obrazlarından və onları əhatə edən mühitlə çərçivələnmiş dünya modelini qurur. "Qiyamət" romanında dünyanın sonu - qiyamət o zaman başlanır ki, əsərdə təsvir olunan və nəslin, geniş spektrdə insanlığın davamçısı sayılan sonuncu oğlan uşağı ölür. Eyni zamanda, mifik inanca görə insanların xilaskarı hesab edilən boz canavar insanlar tərəfindən öldürülür. Yazıçı "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" povestində də bir ailənin timsalında model quraraq bəşəri ideyaları diqqət mərkəzinə çəkir. Dörd nəfərin mindiyi qayıq dənizə balıq ovuna çıxır. Povestdə Kirisk bir ailənin timsalında insan cəmiyyətinin, eyni zamanda onların müqəddəs saydıqları sənətlərin gələcəyini təmsil edir. Hər kəs ona uğurlu ov arzulayır. Bir-birinin ardınca öz həyatlarını qurban verərkən, Orqan, Əmrayıl və Mılqun yeniyetmə gəncin müstəqil bir fərd olaraq özünü cəmiyyətdə təsdiqini və bir nəslin gələcəyinin xilasını düşünürlər. Arif Əmrahoğlu yazır: "Ağ gəmi" insanların özlərinin sürətləndirdikləri qiyamətin gəlişinin xəbərdarlığıdır. "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" isə insanların öz iradələrindən asılı olmadan başlamaq ərəfəsindəki qiyamətin qarşısını almalarının təntənəsidir". Yazıçının əsərdə əsl məqsədi dünyanın əbədiliyinə inamı və hər bir insanın öz nəslinin yaşama arzusunu ifadə etməkdir. Bu baxımdan balıqçı nəslinin nümayəndələri Orqan, Mılqun və Əmrayılın yeniyetmə Kiriskin həyatı uğrunda apardıqları mübarizə və özlərini fəda etmələri insanoğlunun ucalığıdır. Əsl insan çətin anlarda öz mənafeyini deyil, xalqın taleyini düşünərək gələcək üçün nə lazımdırsa etməlidir. Povest adət-ənənənin atadan oğula ötürməsinin və insanoğlunun dünəni, bu günü və gələcəyi uğrunda mübarizəsinin göstəricisidir.

"Qoca və dəniz" povesti Ernest Miller Hemenqueyin yaradıcılıq axtarışlarının zirvəsi sayılır. İlk dəfə 1952-ci ildə "Life" ədəbi məcmuəsində çap olunan əsər geniş oxucu rəğbəti qazanır. Tezliklə kitab halında çap olunur və ABŞ-ın ədəbiyyat sahəsində ən nüfuzlu mükafatı sayılan Pulitser ödülünə layiq görülür. Heç şübhəsizdir ki, yazıçının Nobel mükafatı almasında da bu əsərin mühüm rolu vardır. Hemenquey əsəri uzun müddət Havanada balıqçılarla yaşayıb, onlardan topladığı zəngin material əsasında qələmə almışdır. Baş qəhrəman Santyaqonun prototipi də yazıçının yaxından tanıdığı kubalı balıqçıdır. Beləliklə, həm Çingiz Aytmatovun, həm Hemenqueyin povestinin süjeti gerçək qəhrəmana və onun həyat hekayəsinə dayanır. Həyatı dənizə bağlı olan insanların taleyi harda olmasından asılı olmayaraq, ortaq mahiyyət kəsb edir. Povestlərdəki ortaq məqamlar həm də bu səbəblə bağlıdır.

"Qoca və dəniz" povestində Hemenquey əsl insanın obrazını yaratdı. Bu, onun ömür boyu axtardığı qəhrəman və ideyaların ən yüksək səviyyədə təcəssümü idi. Hemenqueyin yaradıcılığına xas insanın ucalığı, ruhunun yenilməzliyi əsərin başlıca leytmotivini təşkil edir. "İtirilmiş nəslinin nümayəndələri"ndən biri kimi Hemenquey müharibədə heçə sayılaraq ən ucuz şəkildə xərclənən insan ömrünü, həyatını nə qədər qiymətli olduğunu hər zaman düşünmüş və "Qoca və dəniz" əsəri ilə istədiyini reallaşdırmışdır. Akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyi kimi, "Hemenqueyin əsərləri XX əsr boyu müharibələrdə itirilmiş nəsillərin hesabına yaşanmış ağır proseslərin dərk edilib dərindən dəyərləndirilməsinə şərait yaradır".

"Qoca və dəniz" Hemenqueyin yaradıcı axtarışlarının zirvəsi idi. Folknerin qeyd etdiyi kimi, yazıçı bu əsəri ilə arzuladığı insanı ya-

Sonda hər iki yazıçının gəldiyi qənaət də budur: Tale sirlidir və hətta ölümdən belə üstündür.

ratdı və Tanrını dərk etdi. "Qoca və dəniz"də Hemenquey Tanrını tapdı. Orada nəhəng balıq var; Tanrı bu balığı yaradıb ki, onu ovlasınlar. Tanrı qocanı da yaradıb ki, bu nəhəng balığı tutsun. Tanrı bu balığı yeməli olan akulanı da yaradıb və Tanrı onların hamısını eyni məhəbbətlə sevir".

Əsərdə qoca Santyaqo 84 günlük uğursuzluqdan sonra dənizdə nəhəng balıq ovlayır. Uzun sürən mübarizədən sonra balığı qayığa çıxara bilsə də, taleyin hökmü-akulalar qocaya balığı quruya çıxarmağa imkan vermir. Beləliklə, qoca dənizçi son gücü qalana qədər mücadilə aparır, taleyin hökmünə qalib gəlmək istəyir. Lakin bu, mümkünsüzdür. Yazıçını düşündürən də əsas budur: Taleyə qarşı durmaq, istədiyini zorla əldə etmək olmaz. Təbiət məğlubedilməzdir və insan taleyi ilə barışmağa məcburdur.

Həm Hemenquey, həm də Aytmatovun əsərində mifə istinad olunur. Miflər dünyanın ilkin yaranışında və onun ayrı-ayrı inkişaf mərhələlərində, ulu əcdadlarımızın ətraf aləmi dərk etməsi, onu narahat edən, maraqlandıran hadisələrlə bağlı yaratdıqları şifahi bədii mətnlərdir. Qədim insanların həyat tərzi kimi qəbul edərək yaşadıqları miflər, bəşəriyyətin inkişafının növbəti mərhələlərində bu və ya digər formada iştirak etmiş, öz mövcudluqlarını qoruyub saxlamışlar. XX əsrdə Karl Qustav Yunq Ziqmund Freydin şüuraltı nəzəriyyəsinin əksinə özünün təhtəlşüur konsepsiyasını irəli sürdü. Yunqun təhtəlşüur psixoloji konsepsiyasının üç elementindən biri ortaq təhtəlşüur adlanırdı. Məhz bu elementin əsasında Yunq arxetip nəzəriyyəsini yaratdı. Yunqun nəzəriyyəsinə görə, ortaq şüur insanların həyatlarında bəzən ixtiyari, bəzən də qeyri-ixtiyari şəkildə iştirak edən vərdişlərin, inancların məcmusudur.

Beləliklə, modernist estetikanın faktı kimi mifə istinad XX əsrdə dünya nəsrində geniş yayıldı. Baş verən hadisələri izah etməyə çətinlik çəkən sənət, mədəniyyət geriyə, ilkin başlanğıca qayıtmaqla izahlar tapmağa çalışırdı. Məhz bu səbəbdən, Hemenqueyin "Qoca və dəniz", Aytmatovun "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" povestlərində insan taleyinin bəşəriyyətin ilkin başlanğıc əlamətləri - mif gerçəkliyi kontekstində izahı təbiidir.

Dünyanın müxtəlif xalqlarının mifologiyasında dünyanın su başlanğıcı ilə bağlı motivlər vardır. Altay yaradılış dastanında Qaraxan dünyanı ucsuz-bucaqsız su üzərində yaradır. Çingiz Aytmatovun əsəri mifdən gələn mətnlə - Luvr ördəyinin qanadları ilə qurunu yaratması ilə başlayır. Bu və ya digər dərəcədə Hemenqueyin əsərində də su başlanğıcı ilə bağlı motiv iştirak edir. Hər iki povestdə üç əsas tərəf var: nəhayətsiz dəniz, Luvr ördəyinin lələkləri ilə qurduğu yuvadan yaranan torpaq və onların arasında seçim etmək məcburiyyətində qalan insan. İnsan təbiət etibarilə daha çox quruya, torpağa bağlı olduğu üçün dənizi onu sevməz. İnsan isə əksinə, hər zaman dənizi fəth etmək arzusu ilə yaşayır. Qurunun hüdudsuzluğundan fərqli olaraq dənizin intəhasızlığı insanı həyəcanlandırır, düşündürür. Su mifoloji mətnlərində kainatının başlanğıcı, ilkin vəziyyətini xarakterizə edir, eyni zamanda, həyatın var olması, canlıların varlıqlarını davam etdirə bilmələri üçün təməl ünsürlərdən biridir. Dolayısı ilə canlının həyatı suyla bağlıdır.

"İnsan övladı məğlubiyyət üçün yaranmayıb; insanı məhv etmək olar, lakin onu məğlub etmək mümkünsüzdür".

Ernest Miller Hemenquey

Özünüaldatma yolu uğursuzluqdan qaçma cəhdi, taleyin arzu olunmayan hökmündən qorunma təhtəlşüur hadisəsinə - arxetipə hər iki əsərdə rast gəlinir. "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" povestində Kiriskin anası oğlunun ilk balıq ovunun uğurlu keçməsi, pis qüvvələrin ona mane olmaması üçün çalışır. Tayfada hər kəs Kiriskin ilk ovunu görməzliyə vurmağa, unutmağa ciddi-cəhdlə çalışırlar. Ana özünü və evdə hər kəsi inandırmağa çalışır ki, oğlunun hara getdiyini bilmir və onları yola salarkən meşəyə tərəf baxır və sanki pis qüvvələri qovmağa, Tanrının arzuolunmayan taleyindən oğlunu gizlətməyə çalışır. "Anası dənizə yox, meşəyə tərəf baxaraq, oğluna bilə-bilə ucadan və aydın şəkildə: "Hə, get meşəyə! -dedi. - Amma odun quru olsun, özün də meşədə azma ha!"

Çingiz Aytmatov yaradıcılığını mifoloji kontekstdə tədqiq edən Arif Əmrahoğlu Çingiz Aytmatovun "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" povestindəki bu məqamı Mirzə Fətəli Axundzadənin "Aldanmış kəvakib" povesti ilə müqayisə edərək ölümdən qaçma, onu aldatma motivi kimi öyrənir. "... ölüb-dirilmə və ölümün aldadılması motivi mifologiyada da, bədii ədəbiyyatda da xaos-kosmos qarşıdurması ilə birbaşa bağlıdır. İki nümunədə M.F.Axundzadənin "Aldanmış kəvakib". Ç.Aytmatovun "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" povestlərində bu motivlərin əyani təzahürünü görmək mümkündür. "Aldanmış kəvakib"də Şah Abbasın Yusif Sərracla əvəzlənməsi, "Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" povestində dənizə balıq ovuna çıxan oğlana anasının meşədə keçəcək ovunda uğurlar arzulaması da ölümün aldadılması faktının maraqlı nümunəsidir".

Eyni motiv "Qoca və dəniz"də nisbətən fərqli şəkildə öz əksini tapır. Qoca Santyaqo torları bir həftə öncə satmalarına rəğmən oğlana onları gətirməyi tapşırır. Bununla içində olan qorxudan azad olmağa çalışır. Özünü və oğlanı əmin etmək istəyir ki, hər şey qaydasındadı və uğur onunla olacaq.

"-İcazə verirsən, toru götürüm?

-Əlbəttə, götür.

Əslində, qocanın toru-filanı yox idi; balaca toru necə satdıqları oğlanın yaxşı yadındaydı. Onlar qəsdən belə danışır, bilə-bilə hər gün özlərini aldadırdılar. Heç üstünə guya balıq qoyulmuş sarı düyü daşması da nağıl idi və oğlan bütün bunların uydurma olduğunu çox gözəl bilirdi".

Yunq yuxunun arxetipik yozumunu verərkən, onu insan ruhunun psixoloji vəziyyəti ilə əlaqələndirir. "...ruhun təhtəlşüur yaşamının təməlini təşkil edən ana plan bizim qavrayışımızdan o qədər uzaqdır ki, qarşılıqlı təsirlənmədən müsbət nəticənin alınması üçün necə bir pisliyin lazım olduğunu, hansı müsbətin mənfiyə, pisliyə yol açacağını əsla bilmərik".

Yuxu gerçəkliklə irreallığın sərhədləri arasında neytral boşluqda mövcuddur. Yuxu süjetini Yunqun qeyd etdiyi kimi bir o qədər asan deyil, bəzən bizim düşüncə sərhədlərimizdən çox kənarda olur. Hər iki əsərin qəhrəmanlarını yuxu ilə bağlı motiv çıxış edir. Qoca Orqanın və Santyaqonun məlum yuxuları periodik təkrarlandığı üçün onlar üçün görülənlər irreallıqdan çıxır, qəhrəmanlar yuxunun gerçək olduğuna inanır. Hər iki obrazın yuxusunda gördükləri mifoloji yaddaşın təzahürü kimi çıxış edir. Onlar yuxuya inanırlar.

"Qoca və dəniz"də Santyaqo hər gecə yuxusunda Afrikanın sahillərində, əzəmətli qəhvəyi rəngli dağların ətəyində gəzişirdi. Santyaqonu səhər mehi yuxudan oyadır, Afrikanın qumlu sahillərindən Amerikaya qaytarırdı.

"Dəniz kənarıyla qaçan alabaş" povestində Qoca Orqanın məlum yuxuları isə Balıq-qadınla bağlı idi. Nivxlərin qədim inancına görə onlar Balıq-qadından törəmişlər. Qoca Orqan üçün ölüm o qədər qorxulu deyil, yetər ki, Balıq-qadına qovuşsun. İstər Santyaqo, istərsə də Orqan yuxuda gördüklərini irreal və təsadüfi deyil, həyatlarının, yaşamlarının tərkib hissəsi kimi qavrayırlar. Sanki yuxu ilə gerçəklik arasındakı məsafə aradan qalxır, birindən digərinə keçid baş verir. Obrazlar yuxunu gerçəklik, həyatlarının parçası kimi qəbul edib yaşayırlar.

İnsan nə qədər çalışsa da, taleyin hökmündən qaça bilməz. Onun verdiyi qərar həlledicidir. Folknerin yazdığı kimi, Tanrı akulanı yaratmışdı ki, balığı yesin. Eyni zamanda, Tanrı dənizin üzərinə dumanı çökdürmüşdü və Mılqunun üsyan etməsinə, külək tanrısını qarğımasına rəğmən qoca Orqanı, Mılğunu və Əmrayıl ölür. Tanrı eyni zamanda onların hər üçünün arzusunu yerinə yetirir və nəsli yaşadacaq, sənəti davam etdirəcək Kiriski sağ saxlayır və o, alabaşını tapır. Beləliklə, akula və dənizə çökən duman taleyin hökmünü icra edən element kimi çıxış edir.

Dənizdə quşun ümid, uğur rəmzi kimi iştirak etməsinə hər iki əsərdə rast gəlinir. Santyaqo quşlarla qarşılaşır, onlarla söhbət edir. Babası Kiriskə dumanda yolunu azmış balıqçıya yalnız aqquk quşunun kömək edəcəyini bildirir. Çünki aqquk quşunun gözləri çox itidir, quruda dənizə və əks istiqmətdə uçur. Ona görə qurunu müəyyən etmək olur. Kirisk aqquk quşunu görür və bu onu ümidləndirir.

Dənizə çökən dumanın günlərlə çəkilməməsi qoca Orqanı, Mılqunu, Əmrayılı ona görə narahat etmir ki, ölə bilərlər. Onları bir şey düşündürür, qayıqda sənətin, nəslin davam etdirəcək Kirisk var və onun sağ qalması həyati məsələdir. Qoca Orqan günlərlə yemək yemir, su içmir və o əmindir ki, digərləri sağ qalsa, hər şey yaxşı olacaq. O bütün mahiyyəti ilə inanır ki, əgər yüksək ideallar yaşayacaqsa, varislik davam edəcəksə, ölüm qorxulu deyil. Heç nədən qorxmaq lazım deyil. O başa düşürdü ki, nəhayətsiz ənginlik müqabilində qayıqda olan insan heç nədir. Lakin insan düşünür, özü də bununla *Dəniz* və *Səma* böyüklüyü kəsb edir, bununla da o, dünyaların dərinliyi və ucalığı fövqündə dayanır. Elə buna görə də insan nə qədər ki, sağdır, o, nəhəng dəniz kimi qüdrətli, səma kimi nəhayətsizdir, zira onun düşüncəsinin hüdudu yoxdur. O öləndən sonra isə davamını kimsə bir başqası düşünəcək, ondan sonra daha bir başqası, sonra da bir başqası və bu minvalla nəhayətsiz olaraq düşünəcəklər".

Eyni zamanda, Santyaqo özünün dənizdə ölüm-qalım savaşı ilə keçən ovuna və tutduğu balığı akulalara yem etməsinə rəğmən içində bir rahatlıq var. O, davamçısı, varisi gənc Manolinə inanır. İnanır ki, onun ovlaya bilmədiyi balığı nə vaxtsa tələbəsi tutacaq. Bəli, Çingiz Aytmatovun qeyd etdiyi kimi, insan ruhən dəniz kimi qüdrətli, səma kimi nəhayətsizdir. Qoca Orqanın varisi Kiriskdirsə, Santyaqonun davamçısı gənc Manolindir. Onlar məhdud şəkildə götürüldükdə balıqçılıq sənətinin, daha geniş spektrdə isə insanlığın, bəşəriyyətin varislik ənənələrini təmsil edirlər. Hemenqueyin qeyd etdiyi kimi, "İnsan övladı məğlubiyyət üçün yaranmayıb; insanı məhv etmək olar, lakin onu məğlub etmək mümkünsüzdür"

Yazıçılar qəhrəmanlarını sınaq qarşısında təsvir edir. Modernist ədəbiyyatın əsas prinsiplərindən biri də bu idi. Yəni tam mənasıyla müsbət və ya əksinə, bütün mənfiləri, yaramazlıqları özündə birləşdirən qəhrəman yoxdur. İnsanın keyfiyyətləri sınaq qarşısında üzə çıxır. Hər iki yazıçı insanı və insanlığı ucaltmağa, onun dəniz kimi intəhasızlığını, məğlubedilməzliyini göstərməyə çalışır. Eyni zamanda, insandan, bütün varlığın üzərində fövqəladə bir güc - tale haqqında bəhs edirlər. İnsanın şüurunu, dərrakəsini ötüb keçən, onun sərhədlərindən kənarda olan şeylər var. Əsl ədəbiyyat məhz bu məsələləri öyrənməlidir. Sonda hər iki yazıçının gəldiyi qənaət də budur: Tale sirlidir və hətta ölümdən belə üstündür.